

L'estendard de Sant Ot. Anàlisi històrica

Sebastià Herreros Agüí

Després de conèixer les característiques físiques del penó a través de la comunicació de Rosa M. Martín, passarem a analitzar ara diversos trets de la seva història per tal d'esbrinar el seu possible ús.

La descoberta

A Joaquim Folch i Torres (1886-1963), que fou director general dels museus de Barcelona (1920-26 i 1930-39), es deu la redescoberta i rescat del penó de Sant Ot. Ell el va veure a l'Exposició Hispano-Francesa de Saragossa el 1908 i no se li va escapar el seu interès extraordinari. Uns anys després, per comanda de la Junta de Museus, va iniciar la recerca de l'exemplar, per tal d'adquirir-lo. Hi era dipositat a la Seu d'Urgell. Després de parlar amb les persones de més edat de la Catedral urgellitana, va poder reconèixer detingudament l'indret on era guardat. Seguirem la descripció que fa el propi Folch i Torres:

"S'esqueia aquest indret en un dels nínxols reliquiars oberts en dos plafons laterals de l'altar parroquial de la Seu, situat en el transepte, al costat de l'epístola. Allí, dins el nínxol, que examinàrem en presència del senyor rector i que trobàrem ajustat amb una simple portella, hi havia una petita caixa reliquiari de fusta, amb la tapa de doble vessant, amb tots els caràcters d'una arqueta gòtica restaurada i repintada en el segle XVII, amb

decoració en camafeu blanc, damunt fons rogenc, on es veien dues figures d'àngel.

La caixeta tenia el pany arrencat, i, amb l'autorització del reverend senyor rector, la vàrem treure del seu lloc, a fi d'examinar l'exemplar que segons indicis contenia.

Oberta pel reverend senyor rector, amb les seves pròpies mans va treure, en primer lloc, el pendó, plegat en mala forma, o, millor dit, amanyogat, i que tot seguit vàrem reconèixer; i a continuació aparegué, amanyogat també, un altre exemplar, que, després d'examinat, resultà ésser una capa pluvial en seda aràbiga.

Dessota dels dos draps poguérem veure alguns saquets de tela de lli, curiosament lligats, contenint ossos sants. Segons informacions que hem demanat al Rnd. Pere Pujol, de la Seu d'Urgell, aquestes relíquies, pels documents trobats a l'arxiu capitular, poden ésser identificades amb les de Sant Fruitós, arquebisbe de Tarragona. El document que autoritza aquesta identificació és de 1564, i sols parla de relíquies, sense referència a capa ni pendó. El senyor rector de la Seu, que feia quaranta anys que regia la parròquia, assegurava haver vist sempre la caixa espanyada i continguts a dintre, amb les relíquies, el pendó i la capa, la qual capa era anomenada, pels uns, de Sant Just, i per altres de Sant Fruitós.

Per aquesta darrera versió s'explicaria que

la caixa contenint les relíquies d'aquest Sant contingués la capa que la tradició considerava com pertanyent al mateix Sant. El que no s'explica és que contingui l'anomenat pendó de Sant Ot, ni quin sigui l'origen del caràcter venerable que, pel lloc on era guardat, és de creure que se li atribuïa.

Mn. Pere Pujol, a qui encomanàrem la recerca de dades a l'arxiu capitular, dedueix que aquests teixits hi devien ésser col·locats en el segle XVIII, en fer nou remenament a l'altar de la parròquia amb motiu de construir-se el nou altar, per considerar-los cosa veneranda. Cap notícia, però, no hi ha del pendó, directa ni indirecta, que permeti justificar-ne la denominació, suposant que aquesta vulgui deixar entendre que es tracta de cosa pertanyent al Sant, com la col·locació en un reliquiari sembla indicar. Les dates de l'episcopat de Sant Ot (1095-1122), en comparar-les amb la data que pot atribuir-se a l'estendard, pel seu estil, el fan possiblement coetani. Almenys, un estudi detingut dels aspectes diversos que el pendó ofereix, permet datar-lo en el segle XII." (1)

Aquesta és la crònica de la troballa. El 1916 va ser adquirit i incorporat al patrimoni del Museu d'Art i Arqueologia de Barcelona, on va

(1) Folch i Torres, J.: *Institut d'Estudis Catalans. Anuari MCMXV-XX. Crònica de la Secció Arqueològica. Barcelona, 1921.*

romandre fins el trasllat al Museu Tèxtil i d'Indumentària. Els vexil l legs hem aconseguit per dues vegades admirar-lo amb detall i delectació; el 1980 durant les Jornades Vexil l logiques de Barcelona, celebrades a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i ara, 1991, amb motiu d'aquest 14  Congr s Internacional de Vexil logia. (L m. 22, fig.1)

Sant Ot, bisbe de la Seu

Ot va és ser el tercer fill del comte de Pallars Sobirà Artau I i de Llúcia de la Marca, germana de la comtessa de Barcelona Almodis esposa de Ramon Berenguer I. Seguint al seu pare, va ser guerrer, més tard el trobem ardiaca de la Seu, i a la mort del bisbe Guillem Arnau, el 1095, fou consagrat pel papa Urbà II com a bisbe de la Seu d'Urgell. El bisbe Ot tenia mainada pròpia, al front de la qual consta que el 1100 va vèncer la resistència que el canonges de Sant Vicens de Cardona oposaven a la subjecció al monestir de Sant Ruf d'Avinyó, i, el 1101 contribu  a la primera conquesta de Balaguer. Inici  el 1120 les obres de la catedral rom nica amb el donatius provenints de les grans indulgències ofertes al donants. El seu caràcter fort el portà a  s ser amenaçat d'excomunió pel papa Pasqual II, per un conflicte amb el bisbe de Roda, Ramon Guillem. La data de la seva mort, segons el lli onari de l'església

d'Urgell, ve ser el juliol de 1122, en temps de Ramon Berenguer III. Als onze anys de la seva mort va ser canonitzat pel seu successor, el bisbe Pere Berenguer. Sepultat primerament en la catedral, més tard pass  el seu cos a l'altar on se li reté culte com sant patró de la ciutat. El 1556 es constru  un nou altar, i amb motiu del trasllat del seu cos foren exposades a la veneració pública les seves rel iques. El document que relata el trasllat no conté cap referència al penó de Sant Ot i aix  podria indicar que no fos del bisbe i que prengu s el nom de la parròquia que estava sota la seva advocació.

Gonfan  parroquial, estendard militar o estendard votiu?

A l'alta edat mitja l'església era el centre de reunió del fidels, ja fos per pregar o per guerrear. Les seves voltes aixoplugaven quantitat d'ensenyas de diversa procedència i utilització.

Hi havia penons erigits damunt el altar; penons entorn dels quals es reunia el poble en moments de lluita i perill. També es guardaven els penons beneïts abans d'anar als combats, on eren retornats després de la batalla.

Les campanyes militars beneïdes per l'Església es distingien per ensenyas especials. D'aquestes, els textos històrics ens han deixat v ries mostres.

L'ensena de la campanya de 1066 que convertí a Guillem el Bastard, Duc de Normandia, en Guillem el Conqueridor, Rei d'Anglaterra va ser consagrada pel Papa Alexandre II:

Li Dus apela un servant
Son gonfanon fist traire avant
Ke li Pape li enveia,
E cil le trait, cil le despleia:
Li Dus le prist, suz le dre a
Raol de Conches apela
Portez dist-il mon gonfanon"

(Roman de Rou, 1155-1170, versos 12713-9)

Al tapis de Bayeux, joia del brodat, que ens els seus 70 metres de longitud per 50 centímetres d'amplada relata en 48 escenes i més de 10.000 figures la conquesta d'Anglaterra pel duc Guillem de Normandia (1027-1087), hi apareix reproduït.  s rectangular, acabat en tres gallardets i porta una creu d'or i quatre discs (2) (L m. 22, fig.2)

Coet nia amb l'episcopat de Sant Ot és l'expedició dels pisans que juntament amb les naus catalanes de Berenguer el Gran capturaren les illes Balears als sarraines el 1114. Laurentius

(2) Herreros Ag , Sebastián: *El tapis de Bayeux. Banderas. Boletín de la Sociedad Española de Vexilologia*, n  33. Barcelona, diciembre 1989. Pp 56-70

Fig. 3 - Estendard de Colònia.

Veronensis, a De Bello majoricano (3), ens diu:

Tunc vexilla gerens Pisanae signifer urbis
Valandus cuneos in campum ducit apertum,
Hinc Hildebrandus sanctae vexilla Mariae
Consul habens dextra saevos incurrit in hostes,
Sedis Apostolicae vexillum detulit Atho.

Es dona aquí evidència de tres ensenyes: el vexil·lifer de la ciutat porta la bandera comunal; el cònsol Hildebrand porta l'ensenya de la Verge Maria; i Atho, porta la bandera papal, enviada pel papa al arquebisbe de Pisa amb la seva benedicció.

És ben segur que aquestes ensenyes acabarien custodiant-se a les esglésies, i és difícil diferenciar entre estendards militars o gonfanons parroquials, doncs en aquella època les funcions es barrejaven. El de Sant Ot també podria ser un estendard votiu fet brodar per Elisava (= Elisabeth) com ofrena a la nova catedral?, al bisbe Ot en la seva canonització? El text brodat ELIS-AVA-MAF (E)-CIT ens dona el nom de qui el va encarregar però no ens diu perquè o per a qui.

Les tres figures que rematen el penó semblen dones, i per les seves robes podrien ser tres germanes de comunitat o una abadessa i dues

monges; Elisava podria ser una d'elles ?

Un paral·lel el trobem en el dit "Estendard de Colònia", drap quadrat (38,5 cm) de tafetà de seda brodat amb fils vermells, blau-verd i groc-or, que es conserva al tresor de la Catedral. Datat cap a l'any 1100, és de probable origen italià i hauria arribat a Colònia amb les relíquies dels tres sants reis que Reinald de Dassel (1159-1167) portà des d'Itàlia (4).

També aquí la imatge de Crist ocupa la part central, si be dret amb la creu a la ma i rodejat dels arcàngels Miquel i Gabriel, el sol, la lluna i els sants Larius i Raso. Entre aquests dos sants desconeguts apareix la figura del comte Ragenardus en postura de submissió; i, a sota GERBERGA ME FECIT. Al voltant del drap la inscripció d'un salm: BENEDICTUS DOMINUS MEUS, QUI DOCET MANUS MEAS AD PRELIUM ET DIGITOS MEOS AD BELLUM (fig.3). Aquesta inscripció fa decidir a Schramm que no hi ha dubte que es tracta d'un estendard guerrer i que, per tant, l'estendard de Sant Ot, també ho és.

Tanmateix, Hans Horstmann (reputat vexil·lòleg al que vaig tenir el privilegi de conèixer) opina que no es tracta d'una bandera sinó d'un

(3) Perrin, W.G.: *British Flags. Cambridge at the University Press, 1922.*

(4) Schramm, Percy E.: *Las insignias de la realeza en la edad media española. Instituto de Estudios Políticos. Madrid, 1960.*

brodat figuratiu fet amb un altre destí, verosimilment, litúrgic (5). Joestic més al costat de Hortsmann doncs el drap de Colònia no te cap senyal de desgast ni sembla que mai hagi estat penjat.

De l'anàlisi del desgast de l'estendard de Sant Ot es dedueix que la seva posició habitual era subjectat per la vora superior a una barra horitzontal. Això ens apuntaria a l'ús de gonfanó parroquial doncs, tant a les Partides d'Alfons el Savi com a les ensenyes que apareixen dibuixades als Apocalipsis de Lleó, Girona o la Seu d'Urgell, no apareix cap ensenya suspesa de la vora superior.

Si que trobem estendards o gonfanons subjectes a una barra horitzontal en pintures romàniques, coetànies amb l'estendard de Sant Ot, conservades al Museu Nacional d'Art de Catalunya:

A l'absis de Santa Maria d'Aneu (finals segle XI) apareixen els arcàngels Gabriel i Miquel amb l'estendard de Crist. (Làm. 22, fig.4)

A l'església de Sant Miquel d'Engolasters (segona meitat del segle XII), l'arcàngel Sant Miquel porta un estendard, el bastó del qual,

convertit en llança s'enfonsa en el drac infernal. (Làm. 22, fig.5)

En totes dues representacions els estendards són sensiblement quadrats i rematats a la part baixa per serrell o sanefes pintades al drap, i a l'interior un disc on segurament figura el crismó o anagrama de Crist.

Una imatge més detallada i lligada a un pal vertical, onejant, el trobem a l'església parroquial de Sant Pere de Sorpe (mitjan segle XII) a la barca dels apòstols Andreu, Pere i un tercer no identificat. L'estendard, o hauríem de dir bandera? porta al centre el crismó i està adornat amb línies blaves i discos i detalls en vermell. (Làm. 23, fig.6)

Un últim detall més lligat amb les ofrenes que pròpiament amb els estendards. Hem tingut coneixença d'Elisava i de Gerberga i potser hauríem de parlar de la reina Matilde, esposa de Guillem el Conqueridor que va encarregar el tapis de Bayeux (dada coneguda per tradició, ja que no és signat); dons, al sòcol de l'absis de Sant Pere de Burgal (finals segle XI) apareix la pròpia imatge de la donant, en aquest cas, la comtessa Llúcia de Pallars; mare del noble, guerrer, bisbe i sant: Ot de Pallars. (Làm. 23, fig.7)

Conclusió

No podem assegurar-ne l'ús ni la feaent adscripció al bisbe Ot: gonfanó parroquial,

estendard guerrer o gonfanó votiu; això si, va ser molt utilitzat i relíquia venerada. Tanmateix, l'estendard de Sant Ot és potser el més antic conservat a Europa i joia del romànic. Avui es conserva esplèndidament restaurat al Museu Tèxtil i d'Indumentària de Barcelona. Però potser seria el moment d'universalitzar la seva existència des del Museu Nacional d'Art de Catalunya, primer museu d'art romànic del món? El futur ho dirà.

(5) Hortsmann, Hans: *Die frühmittelalterliche Kriegsfahne im Kölner Domschatz. Kölner Domblatt, VIII-IX, Köln, 1954.*

Rosa Maria Martín i Ros / Sebastià Herreros Agüí: L'Estendard de Sant Ot

Fig. 1 - L'Estendard de Sant Ot

Fig. 2 - Tapís de Bayeux (detall)

Fig. 6 - Església de Sant Pere de Sorpe

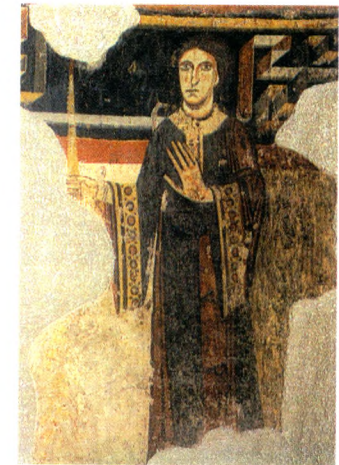

Fig. 7 - Llúcia de Pallars

Fig. 4 - Àbsis de Santa Maria d'Aneu

Fig. 5 - Àbsis de Sant Miquel d'Engolasters